

VI

Selçuklu Fetihlerinden Önce Bizans'ın Ermenistan Politikası

Prof. Dr. Ergin AYAN

Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Ordu

GİRİŞ

Son yıllarda Ermeniler hakkında yapılan oldukça yoğun çalışmalar, acaba bizi bu toplumun tarihine yaklaştırmış mıdır yaklaştırmışsa ne kadar yaklaştırmıştır? Bu soruyu sorduktan sonra şu kanaate vardım ki, Türk ve Ermeni toplumlarının yaklaşık bin yıl süren ortak tarihsel birlikteliğine örnek oluşturacak, eli yüzü düzgün, tabiri caizse “katmerli” tek bir çalışma bile göremedim. Hani derler ya “bakmakla görmek farklı şeylerdir” işte bunun gibi ben de bakıp-görememiş olabilirim.

Ele aldığımız dönemde Sünni Abbasi Halifeliği tam bir çöküş devresinde olsa da çok geçmeden Yakın Doğu’da Selçuklular Gaznelilerin yerini alacak ve bir güç olarak ortaya çıkacaklardır. Selçukluların faaliyet sahası, kurulmuş oldukları Horasan ile sona ermemiş, Selçuklular buradan Kafkasya ve Anadolu’ya yönelerek, İslamın batı sınırlarındaki siyasi durumları etkilemişlerdir. Selçukluların bu bölgelerdeki fetihlerini anlamak, ancak Bizans’ın doğu siyasetini incelemekle mümkün olmaktadır. Bizans’ın doğu sınırlarındaki olağanüstü değişimi görmek için, İbrahim Kafesoğlu’nun “Doğu Anadolu’ya İlk Selçuklu Akını ve Tarihi Ehemmiyeti” gibi standart bir çağdaş incelemeyle karşılaştırmak bile yeterlidir. Bu örnekte sağlam bir tarihçi olmakla, hatta muhafazakar tarafa eğilim duymakla iftihar eden bir tarihçinin ismini özellikle veriyorum. Yukarıda verdiğim örnekte Doğu Anadolu Bölgesi’nde ve Kafkasya’da güçler dengesinin ve başlıca devletlerin gerek Gürcülerin,

Ermenilerin ve gerekse yöresel Müslüman beyliklerin durumları ana hatlarıyla tanıtılmaktadır. Makalede Çağrı Bey'in seferinin içeriği, hatta daha sonra yapılacak seferlerin imkanları hakkında hayli iyi bir araştırma yapılmış olmakla birlikte bu bölgedeki Bizans'ın siyasetine çok az ilgi duyulmuştur. "Bizans'ın siyaseti" sözcüğü, ilk bakışta homojen görünen bölgesel bir yüzeyin altında gizlenen çeşitli sorunlarla bağlantılıdır. Bir takım bölgesel-siyasal sorunlar bu bakış açısıyla formel bir biçimde tanımlandığı zaman, yapılan tanımlar seçici tarihsel hadiselerden çıkarılmaya eğilimli olurlar. Aslında Bizans'ın siyaseti teriminin dar olandan yaygın olana kadar geniş bir yelpazeyi kapsayan çok çeşitli amaçları bünyesinde gizlediğini de söyleyebiliriz.

ÇAĞRI BEY'İN OĞUZLARI ERMENİSTAN VE GÜRCİSTAN'DA

Bilindiği gibi Selçuklu Devleti'nin iki kurucusundan biri olan Çağrı Bey, devlet kurulmadan önce Doğu Anadolu'ya bir keşif seferi yapmıştır. Asıl konumuz bu olmadığı ve bu konu üzerinde İ. Kafesoğlu tarafından özel bir çalışma yapıldığından dolayı ayrıntılara girmeyeceğiz. İ. Kafesoğlu'nun "Keşif Seferi" olarak adlandırdığı bu harekâтта Çağrı Bey, Ermenistan'a gitmek amacıyla Mâverâünnehir bölgesinden 3000 kişilik¹ bir kuvvetle yola çıktı. Çağrı Bey, Doğu Anadolu'ya varınca, Türkmenlerden bir cemaat ona iltihak etmiştir². Bu Türkmenlerin buraya daha önce gelmiş Türkmenler olduklarını biliyoruz³. Çağrı Bey, daha batı seferine çıkarken takip ettiği gayeye uygun olarak harekâtın başlangıcında, doğrudan Vaspurakan Ermeni Kırallığı'na hücum etmiştir. Bu Ermeni Krallığı halkı, Oğuzları ilk defa görüyorlardı⁴. Çağrı Bey, bol ganimet elde ettiği Vaspurakan Krallığı'ndan Şeddâdoğulları Devleti arazisine buradan da Gürcü arazisine girmiştir. Gürcü kralı, Çağrı Bey'le savaş yapmağa bile cesaret edememişti. Son olarak Ani Ermeni Krallığı'na giren Oğuzlar, görünüşe göre, ilk muvaffakiyetsizliğe burada uğramışlar ve harp meydanından çekilmeğe mecbur olmuşlardır. Bu muvaffakiyetsizliğin Çağrı Bey'in Mâverâünnehr'e dönmeğe karar vermesinde ne dereceye kadar müessir olduğunu bilmiyoruz. 4-5 yıl süren bir uc hayatından sonra onun dönüşünde başlıca âmil, görünüşe göre, kâfi derecede ganimete sahip olmasıdır. Çağrı Bey'in akınları ve savaşları, buradaki Hristiyan Ermeni ve Gürcü devletlerinin kudretlerini sarsmış, bilhassa Ermeni devletlerinin arazilerinin, Bizans hâkimiyetine geçmesi için zemin hazırlamıştır. Buraların Bizans hâkimiyetine

geçmesinin ise daha sonraki Türk istilâsını kolaylaştırdığını göreceğiz⁵. Çağrı Bey, dönmeğe karar verdikten sonra kendisi ile işbirliği yapmış olan Türkmenlere veda etmiştir⁶. Çağrı Bey Doğu Anadolu'ya yaptığı bu ilk seferinde bir takım güçlüklerle karşılaşmasına rağmen çarpıcı başarılar elde etmiştir.

Her halükârda Urfalı Mateos, Türklerin Ermenistan'a ilk akınlarını 467 (17 Mart 1018-16 Mart 1019) yılının başlangıcı başlığı altında belirtmektedir⁷. Türklerin istila haberini alan Vaspurakan Karlı Senekerim-Hovhannes, Türklere karşı büyük oğlu Davit'i gönderdi. İki ordu büyük bir savaşa tutuştular. Bu zamana kadar bu cins Türk atlı askerleri görülmemiştir. Ermeni askerleri onlarla karşılaşınca onların acaip şekilli, yaylı ve kadın gibi uzun saçlı olduklarını gördüler. Urfalı Mateos'un ifadesinden Vaspurakan ordusunun felaketten kıl payı kurtulmuş olduğu anlaşılıyor. Neticede Ermeni ordusu Türklerin karşısından Van gölünün güneydoğu ucundaki Osdan⁸'a doğru çekilmiştir⁹. Urfalı Mateos'un bu noktada Senekerim'in psikolojik durumu hakkında yaptığı yorum çok ilginçtir: "Bunları duyan Senekerim o kadar kederlendi ki yemeden içmeden kesildi, derin düşüncelere daldı. Geceleri sabaha kadar durmadan nebilerin yazılmış sözlerini tetkik etmekle meşgul oluyordu. O, bu yazılarda Türk askerlerinin ilerleyecekleri devri gördü ve yeryüzünün tahrip edilip, sona ereceğini anladı."¹⁰

Çağrı Bey'in bu bireysel sefer girişimi, dev bir göçe, yani Oğuzların kendilerine bir yurt arama arayışlarının ilk aşamalarına işaret etmekte, ama bir yandan da sistematik ortaklaşa akınlara hem de belirli aralıklarla ortaya çıkan düzenli orduların seferlerine zemin hazırlamıştır. Burada ciddiyet kesbeden bir durum ise tarihçilerin ayrıntılarıyla ortaya koymadıkları Ermenilerin, Selçuklu fetihlerinden önce Bizans İmparatorluğu ile olan sorunlarıyla yüzleşmeleridir.

ZAMAN İÇİNDE DEĞİŞİM: BİZANS'IN VASPURAKAN'A TAHAKKÜMÜ

Türk akınlarının bu safhası geçtikten sonra 1021 yılında Ermenistan batıda Bizans İmparatoru II. Basileios (960-1025)'un ilhakçı siyasetinin tehdidi altına girmiştir. En çok tehdit altında olan da Vaspurakan Kralı Senekerim-Hovhannes idi. Komşu Azerbaycan'dan gelen Müslüman çeteleri Ermenistan'a akınlar yaparken, işbu durum Senekerim'i, Bizans imparatoru ile olan ilişkilerini daha dinamik bir şekilde ele almaya

zorlamıştır. Yalnız bu süreçte Ermeni krallarının öncü Türkmen akınlarından son derece etkilenmiş oldukları ve dehşete kapıldıkları söylenebilir. Büyük korku, siyasal gerginlik ve kriz ortamında kral Bizans'ın otoritesine sığınmaktan başka bir çıkar yol görememiştir. İlk Selçuklu akınlarına karşı başarılı olamayınca Vaspurakan kralının giriştiği sığınma hareketi, Bizans'ın yüksek askeri gücünden medet ummak gayesini taşımaktadır. Ermenilerin, o tarihte henüz bir devlet halinde teşekkül etmemiş bulunan Selçuklu Oğuzlarına karşı direnmektense, Bizans'a sığınmaları er veya geç bu gücün şiddetinden korktuklarını göstermektedir. Nitekim bu güce karşı ileride Bizans'ın dahi direnememesi, Ermenileri bu düşüncelerinde haklı çıkarmıştır. Mesele bu açıdan ele alınırsa Ermenilerin Bizans'a sığınmaları kendi bakımlarından makul görülebilir. Görülüyor ki, Selçuklu akınlarının başlangıç safhasında Ermeni-Bizans münasebetleri bu aşamaya Türkmenlerin müthiş askeri güçlerinden dolayı gelmiştir.

Bu ilk Selçuklu akınları nasıl bir gelişme kaydedeceğini önceden kestirmek imkanı olmayan Ermeni-Bizans münasebetlerinin yepyeni bir yola girmesine neden oldu. Sonunda Senekerim krallığını Anadolu'daki sakin ve huzurlu bir mülkle değiş tokuş etmeyi öneren Bizanslıların çağrılarına kulak verdi. Bu amaçla büyük oğlu Davit'le birlikte Rışdunik Piskoposu Yeğişi'yi Trabzon'a, II. Basileios'a gönderdi. 1021'in son günlerinde Senekerim ve Antzevatsik'deki Ardzıruni kolunu temsil eden yeğeni Terenig adına antlaşma imzalandı. Vaspurakan kralı eyaletlerinin hepsini derhal Bizans İmparatorluğu'na devretti. Bunun karşılığında magistros¹¹ payesini ve Fırat'a kadar olan Sebastia (Sivas) yöresini aldı. Bu arazi bundan hemen sonra biraz daha büyüdü¹². Ortaya çıkan yeni şartlar dolayısıyla Bizans'ın Ermeni hanedanına karşı takip edeceği siyaseti, olaylara göre yeniden ayarlamak üzere beklemeye geçtiği söylenebilir. Değiş tokuş mukavelesi imzalandıktan sonra Ermeni hanedanının imparator nezdinde durumunun kuvvetlendiğini gösteren bir hadise Prens Davit'in bir isyancıya karşı faaliyetidir.

Bir ara II. Basileios'a karşı ayaklanmış olan yüksek rütbeli Bizanslı bir memur Nikephoros Phokas, genç Davit'i yanına çekmeye çalıştı ama çok geçmeden mevcut idareye sadakat duygularıyla hareket eden Davit, 1022'ye doğru Nikephoros'u yakaladı ve öldürdü¹³. Bu suretle Nikephorus, Bizans sarayı için siyasi bir tehlike olmaktan çıkmış ve tasfiye edilmiştir.

Bu hizmetin ardından II. Basileios, Davit'e Kapadokya bölgesinde Kayseri, Zamantı ve Develi gibi başka topraklar verdi. Aslında ise Ardzuruni Hanedanı bağımsızlığını kendi isteğiyle Bizans'a kaptırmış oluyordu. Hakim güç olarak sahip bulunduğu bir krallığa karşı şimdi Basileios'a tabi olarak, siyasi otoriteyi Bizanslı sivil, askeri ve mali memurların, dini otoriteyi ise Grek kilisesinin elinde bulundurduğu topraklar elde etmiş oluyordu. Öte yandan Ardzuruni prenslerinin Kapadokya'ya yerleşmesi Vaspurakanlı nüfusun bazı unsurlarının bu ülkeye göç etmesi sonucunu doğurdu¹⁴. Kral Senekerim, Sebastia yöresine gitmek üzere Van diyarından ayrılınca (Süryani takvimine göre 1300 yılı) Ermenilerin özellikle Kapadokya'ya göçü de başladı. Burada çoğaldılar ve Kilikya'ya ve Suriye'ye yayıldılar¹⁵. Böylece Vaspurakan sosyal ve kültürel seçkinlerden, milli ve siyasi kadrolardan koparıldı. Bu mahrumiyet ileride Vaspurakan'ı korumasız olarak Türk hakimiyetine teslim edecektir. Üstelik Vaspurakanlıların Kapadokya'ya göçü bu memleketi Ermenileştirecek kadar yoğun da olmamıştır.

Ermenilerin göçüyle gelen mutlak tabiiyet durumunun Bizans'a sağladığı analitik üstünlük şuradadır. Birincisi göç eden veya ettirilen Ermeniler doğrudan Bizans tarafından yönetilen resmi tabilerdir. Burada bütün Ermeni toplumu ya da Ermeni grubu, Bizans imparatorluğu içerisinde siyasal bir güç olma vasfını kaybetmiştir. Çeşitli yer değiştirmeler ve içsel kaymalar sırasında Ermeni gücünün kontrol altına alınabilmesi hususunda Bizans'ın tepkisel davranışları bir bütün olarak ele alınıp, incelenebilir. Bizans burada pratik amaçlarla ve kısa vadede dış siyasetine yararlı olacak biçimde Ermenileri Rumlaştırma siyaseti uygulamıştır. Ermenilerin bu yer değiştirme hadiselerinde ekonomik, sosyal ve siyasal yapılarının değişmesiyle -ve de üst hiyerarşi dilimlerinin koparılmasıyla- gerçekleşen toplumsal bozulmalarla kuşkusuz kaynak yetersizliğinden dolayı fazla ilgilenemeyeceğiz. Ama Bizans tarafından Ermenilere gösterilen ilginin, asimilasyon politikasının bir kopyası olduğu varsayımı da bir gerçektir.

Nitekim Bizans'ın 1022'de sözüm ona Vaspurakan Ermeni Krallığı'nı şimdi Basprakanian veya Asprakanian imparatorluk katepanosluğu¹⁶ haline dönüştürmesi bir oldubittiye getirilmiştir¹⁷.

ZOR LOKMA ÇİĞNENİR, KOLAY LOKMA YUTULUR

Bizans'ın icadı olan ve Ermeni tarihi açısından son derece pratik önem taşıdığı bugün bile tartışması su götürmez olan Vaspurakan Krallığı'nın devri ve lağı, çevredeki diğer Ermeni egemenlikleri için de bir dizi sorunu beraberinde getirmiştir. İşte Senekherim'in krallığı zamanında ortaya çıkan tâbilik meselesinde gördüğümüz Bizans siyasetinin, diğer Ermeni krallıkları için de tatbik edildiğini görüyoruz. Ani'deki Bagratuni Devleti'nin, krallığı zamanında en parlak devrini idrak ettiği I. Gagik (990-1020), Gürcülerin Bizans emperyalizmine karşı direnişinde onların yanında yer almıştı. Ermeni-Gürcü kuvvetlerinin birleşmesinin Bizans'ın ilhakçı maksatları durdurmak için ne kadar önemli olduğunu kavraması I. Gagik için gerçekten de övgüye değer bir haslettir. Ancak I. Gagik'in ölümünden sonra Kafkaslarda karışıklıklar çıktı. Ani'de I. Gagik'in oğulları Hovhannes-Simpat ile Aşod Kaç arasında bir taht mücadelesi cereyan etti. Diğer taraftan Ermenilerle Gürcüler arasındaki mezhep düşmanlığı da bu karışıklığa ilave edilebilir. Bu durum II. Basileios'a başarılı bir müdahale imkanı sunmaktaydı¹⁸. Muayyen meselelerde her fırsatta Bizans'ın bu bölgedeki olaylara karışması, Bizans imparatorlarının bu bölgedeki krallıkları kendisine tâbi telakki ettiğini göstermektedir.

Aslında taht mücadelesini kazanan Ani Ermeni Kralı Hovhannes-Simpat (1020-1040)'ın konumu Vaspurakan Krallığı'ndan daha az trajik değildi. Hovhannes-Simpat, II. Basileios'a karşı mücadele eden Gürcistan Kralı I. Giorgi (1014-1027)'yi desteklemişti. Gürcülerin uğradığı felaketlerden sonra Trabzon'da hazırlanan seferin kendisine yöneltileceğinden korkuyordu. Bu yüzden 1022 yılının başında bu şehre İmparator II. Basileios'un huzuruna elçi olarak Bedros Kedatartz'ı gönderdi. Bedros, 6 Ocak'ta Trabzon'a gitti¹⁹. Ne var ki, Ermeni tarihçi Aristages'in vurguladığı gibi, Bedros'un yanında getirdiği belge Ermenistan'ın yıkımının sebebi olacaktı. Kral Hovhannes-Simpat, II. Basileios'un kendisine yönelttiği tehdidi savuşturmak için Basileios'u Ermeni Krallığı'nın mirasçısı yaptığını beyan eden bir mektup göndermişti²⁰. Kralın imparatora böyle bir mektup göndermesinin Bizans'ın tâbiliğini tanıdığı anlamına geleceği şüphesizdir. Hovhannes-Simpat bu durumda Ani şehrini ve Şirag'daki krallığını imparator adına sadece yaşadığı sürece koruyacağını beyan ediyordu ve oğlu olmadığından dolayı yaptığı iş usulüne uygun görünüyordu. Böylece Patrik Bedros imparatora Ani şehrinin anahtarlarını da getirmişti. Buna karşılık

imparator da krala magistros rütbesi ve yaşadığı müddetçe Ani'nin ve Büyük Ermenistan'ın arkhonu²¹ unvanını tevcih etti²². Diğer taraftan kralın gönderdiği mektup, imparatorun doğudaki olayları nasıl dikkatle takip ettiğini göstermektedir. Basileios, doğuda cereyan eden hadiseleri önemle izlediği içindir ki, bu bölgedeki karışıklık ve siyasi rahatsızlıkları yerinde tesbit ve olaylara müdahale ediyordu.

Ermenistan tarihinde gerçekten de çok önemli bir dönüm noktası teşkil eden bu devrede, oğlu olmayan Kral Hovhannes-Simpat, hem kardeşi Aşot'un hem de Ermeni milletin haklarını gasp etmiş oluyordu. Zira mezhep ayrılıkları, Bizans yöneticilerini oldukça kısa bir sürede Ermenilerin millet niteliğini bozmaya sevk edecekti. Bu tür bir siyasetin ilkeleri ve yöntemleri Ermeni tarihçiler tarafından yorumlanmıştır. Yukarıda anlatılan olayın sağladığı zaferden II. Basileios politik olarak tamamen tatmin olmuş gibidir. Vaspurakan'ın doğrudan ilhakından sonra Ani Krallığı'nın ilhakı da geliyordu. Diğer taraftan Kral Hovhannes-Simpat, gözünü korkutmak suretiyle ondan koparılmış olan taahhütten acı acı pişmanlık duydu. Krallığının arta kalan süresince tek amacı bundan kurtulmak oldu. Fakat ne yazık ki, Bizans diplomasisi hedeflerinden kolayca vaz geçmemişti. Ani kralının vasiyeti sayesinde Bizans'ın elinde kesin bir hukuki silahı vardı ve er ya da geç bundan faydalanmaya niyetliydi²³.

Bununla birlikte Gürcistan ve Abhazya'daki Bagratuni hanedanından I. Giorgi'nin Bizans'a karşı muhalefeti devam ettikçe II. Basileios'un Ermenistan'daki ilhakları eğreti kalmaktaydı. II. Basileios, Abhazya'ya saldırmak için Trabzon şehri yakınlarındaki Kalde'ye çekildiğinde, Kral I. Giorgi uzlaşmaya yanaşacakmış gibi görünüp, bu yönde müzakereleri başlatmış ama aynı zamanda imparatora karşı ayaklanmış olan iki asi komutan Phokas'ın oğlu Tsarviz²⁴ ve Ksiphias'la, hatta Ermeni prensleriyle anlaşmıştı²⁵. Yalnız Gürcü kralının anlaştığı yukarıdaki isyancı kumandanlardan ilkinin bertaraf edildiğini yukarıda zikretmiştik. Ksiphias ise, yakalanarak İstanbul'a gönderilmiştir²⁶.

İmparator'un Gürcülere karşı bizzat sefere çıkmasının nedeni Gürcü toprakları ve kalelerinin teslim edilmesini Kral I. Giorgi'den talep ve karşılığında barış yapmayı vaad etmesiydi. Nihayet İmparator II. Basileios Trabzon'dan gelip Pasian'a girdi. I. Giorgi boyun eğmeyi reddettiğinden İmparator, Vağarşabad Piskoposu Zakarya'yı ona gönderdi. Giorgi bu sefer de olumlu yanıt vermeyince, İmparator savaş için harekete geçti. Kral I. Giorgi müzakereleri yeniden başlatmak üzere Gürcü

piskoposlarından birini elçi olarak göndererek, imparatoru oyuna getirmeye çalıştı. Bir taraftan piskopos imparatorla görüşüp, ona güven telkin etmeye çalışırken, diğer taraftan Gürcü süvari birliği Bizans ordugahına daldı. Buna rağmen Gürcü ordusu bozuldu ve sayılamayacak kadar çok asker kaybettiler²⁷. Savaşın sonunda I. Giorgi imparatorun bütün barış şartlarını kabul etti. Kral henüz üç yaşında olan oğlu Bagrat'ı 3 yıllığına rehine olarak imparatora verdi. Ayrıca, 14 kaleye ilaveten Kuropalates Davit'in Tao, Pasin, Ardahan, Göle ve Cevahet'deki toprakları ve Şavşet'i de Bizans'a bıraktı²⁸.

Bizans'la Gürcüler arasındaki anlaşmazlık bu aşamada özünde ağırlıklı olarak Bizans siyasetinin doğasından kaynaklanıyordu. İmparatorun aykırı tarihsel isteklerine, I. Giorgi'nin meydan okuyuşu şaşırtıcı bir sertlikle bastırılmıştı. Gürcüler tarafından bırakılan müstahkem kaleler o andan itibaren Bizans İmparatorluğu'nun ileri karakolları olarak kullanıldı. Böylece Ani ve Kars'daki Ermeni krallıkları bundan böyle kuzeyde olduğu kadar batıda da kudretli Bizans İmparatorluğu'nun yakın komşusu oluyordu²⁹. İmparator Vaspurakan'ın ilhakı dolayısıyla kendisini o bölgedeki Hristiyan halkın koruyucusu olarak kabul ediyordu. Bu münasebetle sahip olduğu Ermeni topraklarını Müslüman emirlerin saldırılarından korumak niyetindeydi. Bunun için Hoy şehrinin muhasarasına teşebbüs etmiş, fakat kısa süre bundan vazgeçerek Vaspurakan istikametinde çekilmiştir³⁰.

İmparator II. Basileios Ermenistan'ın kaderi açısından belirleyici olmuş olan 50 yıllık bir saltanatın ardından 15 Aralık 1025'de 70 yaşında öldü. Arkasında sınırları Ermenistan sıradağlarından Adriyatik denizine ve Tuna'ya kadar uzanan bir imparatorluk bırakmıştı³¹. Bu imparator, Ermenistan'ın üçte birlik bölümünü ilhak etmiş, geri kalanının ise yakın gelecekteki ilhakının zeminini hazırlamıştı. Dolayısıyla onun hükümdarlık devresi Ermeni halkının mahvına sebep olmuştur denebilir. O, Ermeni halkının bağımsızlığını ortadan kaldırırken, sadece dini duyguları incitmekten kaçınmış, mülklerini ellerinden aldığı prenslere de şahsi dostluk göstermiştir³². Urfalı Mateos'a göre, II. Basileios ölmeden önce kardeşi Konstantinos'u yanına çağırarak tacı onun başına koymuş ve onu tahtın üzerine oturtup, önünde eğilmiş ve bütün imparatorluğu ona tevdi etmişti. Ayrıca o, Ermenistan'ı da kardeşine emanet ederken bu millete bir baba gözüyle bakmasını ve Hristiyanlara karşı iyi niyetli olmasını vasiyet eylemişti³³. Gerçekten de Ermeni topraklarının Bizans'a ilhakına bu topluluklar ancak Bizans onların dini ve kültürel

değerlerine saygı gösterdiği müddetçe tahammül edebilirdi. Ancak, II. Basileios ölür ölmez Bizans siyasetinin ilk ihlâl ettiği tam da bu temel şartlar olmuştur.

ERMENİSTAN'DA BİZANS SİPERLERİ

VIII. Konstantinos (1025-1028) tahta çıktığında Bizans İmparatorluğu Ermenistan'da Theodosiopolis (Garin, Erzurum) yöresine, Pasian'a, Daron'a, Abahunik (Manazgerd) ve Vaspurakan'a sahipti. Ani'deki Bagratuni Kralı Hovhannes-Simpat, eyaletlerini Bizans'a miras bırakacağına söz vermişti. Bütünüyle bağımsız olarak sadece Kars Bagratuni Krallığı, Kukark veya Daşir Bagratuni Krallığı ve Sünik Krallığı kalmıştı. Kabul etmek gerekir ki, yeni ilhak edilmiş Ermeni eyaletlerindeki bazı askeri valiler, Müslümanları Ermeni topraklarından kovarak bu ilhakın acısını unutturmaya çalıştılar. Bunlardan biri olan Vaspurakan'daki ikinci Bizans katepanosu Nikephorus Komnenos Arçış ve arazisini zaptetti (yaklaşık olarak 1023'le 1026 arası). Fakat, askerleri tarafından çok sevilen Nikephorus'un Gürcistan Kralı I. Giorgi'yle beraber İmparator VIII. Konstantinos'a karşı komploya girişi kendisi için çok kötü oldu (1026). İmparator onu yakalattı ve kör ettirdi³⁴.

Vaspurakan'daki bir diğer Katepanos Konstantinos Kabasilas da büyük bir orduyla Bergiri'yi kuşattı ve zaptetti³⁵. Müslümanlar daha sonra bu şehri yeniden ele geçirmişler ve şehirdeki Ermeni Prensi Kantisi'yi öldürerek, askerlerini telef etmişlerdir³⁶.

Esas olarak bizim XI. Yüzyılın ilk yarısında gördüğümüz şey Ermenilerin Bizans hakimiyetini tümüyle reddetmedikleri Müslümanlara karşı Bizansla Ermeniler arasında bir uzlaşma olduğudur. Elbette bu uzlaşma yalnızca tek taraflı bir tutum değildir. Bizans gözlerini giderek daha çok İslam ülkelerine dikerken, Müslüman beylikler de giderek daha çok yayılmaya çalışarak aynı tutumu sergilemektedirler. Bu nedenle Ermeni tarihçileri, Bizans'ın politikasını gerçekçi olmayan yaklaşımlar olarak reddetmekte haklı sayılırlar. Çünkü her ne kadar Bizans, Ermeni ülkesinin topraklarını savunmaya kalkışsa da düzenli olarak ilhak ve asimilasyon politikasına yöneldiği gerçeği değişmemektedir. Bu amaçla Bizans'ın Ermenistan'daki faaliyetleri sürüp gitmiştir. Bu anlamıyla Ermenistan'daki geleneksel Ermeni hakimiyeti tamamen tepetaklak olmuş durumdadır. Tüm bunlar şüphesiz birkaç

yıl sonra gerçekleşecek olan Selçuklu fetihleri bakımından olumlu bir ilerleme anlamına da gelmektedir.

BİZANSLILAR ANİ KALESİ ÖNLERİNDE

Kral Hovhannes-Simpat 1041 veya 1042'de öldü³⁷ ve çocuğu olmadığından dolayı kardeşi Aşot Kaç'ın Gagik adındaki 15 yaşında olan oğlunun Ermenistan tahtının meşru varisi olması gerekiyordu. Fakat, İmparator IV. Mikhael (1034-1041) kralın ölümünü duyunca ordusunu alıp Ermenistan'a geldi ve ülkeyi tahrip etmeye başladı. Çünkü imparator, kralın sağlığında imzaladığı vasiyetin işleme konmasını, yani Ani'nin ve Şirak'ın geri kalanının verilmesini talep etti³⁸. Hovhannes'in ölümünden sonra onun idare memurluğunu yapmış olan Sarkis, isyan edip tahtı ele geçirmeye çalışınca otuz kadar soylu şahıs Aşod Kaç'ın oğlu Prens Gagik'i tahta çıkmaya davet ettiler. Gagik, Sarkis'i bertaraf ettikten sonra bu sefer Davit Angogin adındaki bir Bagratuni prensi isyan etti. Sonunda bu prens püskürtüldüğünde Bizans sarayını II. Gagik'e karşı kıskırtarak başarısızlığının intikamını almış oldu. Hatta Mateos, onun bu hareketi yüzünden "Ermenistan'ın büyük bir felaket uçurumunun içine düştüğünü" ileri sürer³⁹. Bu sırada İstanbul'da İmparator IV. Mikhael'in, ölümünden kısa süre önce Ermenistan'a sefer için yolladığı birlikler Ani'yi kuşattı. Mateos'a göre 100. 000 kişilik bu Bizans ordusuna karşı Ermeni ordusundan arta kalanlar Vahram Pahlavuni'ye koşup, ağızlarında küfür ve hakaretle düşmana karşı yürümeyi talep ettiler. 30. 000 kişilik bir kuvvetle Dzağgots kapısına yöneltiler ve Bizanslıları gerilettiler, kaçırdılar ve acımasızca öldürdüler. Bu bozgun esnasında Bizans ordusundan her 10. 000'den geriye sadece yüzer kişi kaldı. Mağlup olan Bizanslılar Ani'yi zapt etmekten vazgeçmek zorunda kaldılar ve İstanbul'a döndüler⁴⁰.

Kaynakların verdiği haberleri izleme çabamıza rağmen olayların bir hayli karışık olması nedeniyle yine de gereği kadar açıklıkla ifade edememiş olabiliriz. Nitekim yukarıdaki gelişmelerden sonuca göre, bir isyanın bastırılması ve Bizans kuşatmasının püskürtülmesinden sonra II. Gagik Ani tahtına sağlam bir şekilde yerleşmiştir.

II. Gagik kral olarak takdis edildikten sonra aşağı yukarı iki yıl rahat etti. Bizans sarayındaki iktidar kavgaları imparatorluğun Hovhannes-Simpat'ın vasiyeti üzerindeki hak iddialarının ertelenmesine yol açıyordu. Ani sarayı ile Bizans sarayı arasındaki müzakereler bu kez yeni

tahta çıkmış olan İmparator Konstantin Monomakhos (1042-1054) ile sürdürülüyordu. II. Gagik imparatorun vassalı olmayı kabul etmekle beraber, eyaletlerini ve tahtını terk etmeyi reddediyordu. Bunun üzerine Bizanslılar ona karşı yeni bir sefere hazırlandılar. Bu sefer için görevlendirilen Gürcistan arkhonu Bizanslı kumandan Mikhael İsites, Ermeni direnişi karşısında başarısız oldu. Bu başarısızlıklar üzerine imparatorluk sarayı kendisine aceleyle müttefikler aramaya başladı⁴¹. İmparator, bu amaçla Dovin emiri olan Beni Şeddâd hanedanından Ebulesvar'a mektup yazarak, onu Ani Krallığı'nı istila etmeye çağırdı. Buna cevaben Ebulesvar, Ani Krallığı'ndan almayı başaracağı bütün topraklara sahip olma hakkını imparatorluk sarayının kendisine sağlaması şartıyla harekete geçmeye hazır olduğunu bildirdi. Konstantin Monomakhos büyük imparatorluk mührünü taşıyan bir akitle bu düzenlemeyi teyid etti⁴².

Ermenilerin geçirdiği tarihsel dönüşüme odaklanan temel problem burada Bizans'ın sürdüreelmekte olduğu siyaset olarak görülmektedir. En azından son 20 yıldan beri Bizans'ın Ermenistan'a yaklaşımı konusunda kendi amaçları doğrultusunda büyük bir ilerleme olmuş, fakat bu ilerleme Ermenilerin direnişi sonucunda sınırlı bir ölçüde kalmıştır. Böylece Bizans, Ermeni bağımsızlığının sürmesine izin vermedense Ermenistan'ı Müslümanlara teslim etmeye katlanıyordu. Burada Hristiyanlığın çıkarları ve o dönemin Avrupa medeniyeti açısından tam bir ihanet söz konusuydu. Bunun nedeni Bizans tarafından epeyiden beri küçük görülen Ermeni tarihini yok etmeyi amaçlayan apayrı bir siyasetin var olmasıdır.

KLASİK BİR BİZANS OYUNU

Daha önce II. Gagik'in tahtını elinden almaya kalkışan ve kralın ölüm cezası vermesi gerekirken bağışlamış olduğu Sarkis, II. Gagik'i Ermeni bağımsızlığının sonunu getiren bir girişimde bulunmaya ikna ederek, hıyanetini doruk noktasına vardırmıştı. Urfalı Mateos bu konuda şunları yazar: "Melun Sarkis hilekarlığını açığa vurup, Monomakhos'a haber gönderip bir dostluk bahanesiyle Kral II. Gagik'i İstanbul'a çağırmasını ve onu böylelikle aldatarak Ani şehrini elinden almasını tavsiye etti. İmparator, II. Gagik'e yeminle dolu bir mektup yazarak, güya görmek ve görüşmek arzusunda olduğunu bildirip onu İstanbul'a davet etti. Buna teminat olarak mektubu ile beraber Haç ve İncil göndermişti."⁴³. Aristages de bu konuda benzer ifadeleri kullanır⁴⁴. Neticede Sarkis ve

onunla işbirliği yapmış olan soylular kralı bu yolculuğa ikna ettiler. Ona “Ey Kralımız İncil’in ve kutsal haçın gönderilmesiyle teyit edilen böylesi yeminlerden sonra neden tereddüt edersin? Bizden yana kuşkun olmasın. İcabında senin için ölürüz” dediler ve sözlerinin doğruluğu konusunda Patrik Bedros’u kefil gösterdiler ve en büyük yeminleri yaptılar, ayrıca yeminlerinin altına imza attılar. Böylece Gagik İstanbul’a doğru yola çıktı. Oraya vardığında bütün şehir yığınlar halinde onu karşılamaya geldi ve büyük bir debdebeyle ve mevkiine yaraşır saygı gösterileriyle imparatorun huzuruna çıkarıldı. Monomakhos bir süre ona nezaketle davrandı⁴⁵.

KISA ZAMANIN ÇALKANTILARI: ANİ’NİN ZAPTI

Yukarıda imparatorla ittifak kurduğundan bahsettiğimiz Ebulesvar, Şirak’da bazı kaleleri ve yerleri zapt etti⁴⁶. Aynı zamanda (10 Mart 1044-9Mart 1045) İmparator Konstantin Monomakhos Ani’yi talep etmek üzere askerlerini doğuya sevk etti. Bu muazzam ordu başında haremağası Parakimomenos⁴⁷ Nikolaos olmak üzere Ani önlerine geldi. İmparator bu hadımı II. Gagik’in yerine Ermenistan’a vali yapmayı düşünüyordu. Fakat, Ani halkı II. Gagik’in yokluğunda şehri teslim etmeyi reddetti ve şehirden çıkarak genel bir saldırı başlattı. Ani önlerinde cereyan eden savaşta mağlup olan Bizans ordusunun ordugahı da yağma edildi. Ani’den çekilen Parakimomenos kışlık karargahını Oğtik’de kurdu⁴⁸. Görülüyor ki, bu seferin tertibindeki asıl neden imparatorun daha önce kendisine verilmiş olan taahhüdlerin yerine getirilmesini ve yarı bağımsız durumdaki Ermeni krallıklarını kendi hakimiyeti altına almak istemesidir. Bizans imparatoru herhalde mukavemet gördüğü için Ermenilerden yenilgilerinin intikamını almak istiyordu.

Bizans ordularını püskürtmelerine rağmen Ani’deki halkın ileri gelenleri imparatorun II. Gagik’in Ermenistan’a dönmesine asla izin vermeyeceğini anlayınca umutsuzluk içerisinde şehirlerini ya Daşir’in veya Ermeni Kuarkı’nın (Lori) kralına, kendisi de küçük evladın soyundan gelen bir Bagratuni ve değerli bir asker olan Davit Anhoğini ya da onun kız kardeşiyle evlenmiş olan Ebulesvar’a vermeyi bile düşündüler. Hepsi de bağımsızlıklarını sürdürmek için kadim Bagratuni sülalesine umutsuzca tutunmaya çalışıyorlardı. Zira, bu sülale vaktiyle ülkeyi Arap hakimiyetinden kurtarmış ve Ermeni milletiyle mükemmelen özdeşleşmişti. Ani’nin Gürcistan Karlı IV. Bagrat’a verilmesi de düşünüldü⁴⁹.

Nitekim IV. Bagrat da Bagratuni ailesinin bir yan kolunu temsil ediyordu. Ancak Patrik Bedros, bu üç adaydan birini kabul etmektense Ani'yi Bizans hakimiyetine sokmayı tercih etti ve Samosata'daki Bizans valisine Ermeni başkentini imparatora teslim etme niyetini bildirdi. İmparator tahmin edileceği gibi böyle bir teklifi sevinçle karşılamış olmalı ki, ona büyük miktarda para ve şehrin idaresini vererek Bedros'u ödüllendirdi. Böylece Bizanslılar Ani'nin ve bütün Şirag kazasının sahibi oldular⁵⁰.

Şunu belirtmek gerekir ki, kralın İstanbul'da alıkonulmasıyla prenslerin bölünmesi ve Müslüman tehlikesi karşısında Bizans hakimiyetine girmek Ermeni halkının çoğuna kaçınılmaz bir ehven-i şer olarak görünüyordu. Bunun karşılığında ise Bizans, prenslere ve din adamlarına muhtelif mülklerle unvanlar bahşediyordu. Bizans böyleleri egzersizlere girişirken Ermeni milletin tarihsel dinamiği hakkında tarihçilerin yapabileceği yorum da netleşmektedir. Ermenilerin sosyal ve siyasal yaşamında görülen –prenslerin tevarüs suretiyle sahip oldukları derebeylik mülklerinin- modelin tümüyle Bizans tarafından gaspı bu devrenin klasik siyasetini oluşturmaktadır. Bizans'ın hedefi bu derebeylik topraklarında katı bir imparatorluk merkezîyetçiliği uygulamaktı. Ancak bazı Ermenilerin özellikle de ruhban sınıfının ileri gelenlerinin bu uygulamaya gidişten rahatsız olmadıkları anlaşılmaktadır. Bu gibilerin beklentileri umutlarından daha azdır ve Bizans'a direnmeye kafa yormak da bununla ilintili siyasal değişkenlere vakıf olmadıkları için onlara göre faydasızdır. Çünkü Bizans bir taraftan derebey-prenslerin uğradıkları zararı telafi etmek için sosyo-politik bir değişimle onları imparatorluğun muhtelif eyaletlerinde yüksek payeli memurlar olarak nemalandırıyordu. Ama bu değişimin sonucunda kendi vatanları ile bağları da kopmuş oluyordu.

HER ŞEY ZAMANLA BAŞLAR HER ŞEY ZAMANLA BİTER

Bu şartlarda hiçbir direnişte bulunamayan II. Gagik, çeşitli bahaneler ileri sürülerek, bir nevi yaldızlı tutsaklık içinde hala İstanbul'da alıkonuluyordu. Bu durum onun halâs için umuda kapılmasını imkânsızlaştırıyordu. O, Ani kalesi direndiği süre içerisinde bir gün krallığını geri almayı ummuştu, fakat Sarkis'in ihaneti ve Patrik Bedros'un Bizanslıları tercihi yüzünden şehir teslim edilince her türlü direnişin artık nafiye olduğuna kanaat getirmişti. Umutların tükendiği anda

Ani'nin kırk anahtarı içinde şu sözlerin yazılı olduğu bir mektupla beraber Monomakhos'a gönderildi: "Ani ve bütün doğu kendilerini sana teslim etti". İmparator bunları aldıktan sonra Gagik'i yanına çağırıp, ona sarayının ve şehrinin anahtarlarını ve de kendisine hitaben yazılmış mektubu gösterdi ve de ekledi: "Ani'yi ve bütün şarkı bana verdiler". II. Gagik yapılan ihaneti anlayınca içini çekti, ağladı ve "Benimle bana karşı ihanet edenlerin arasında Hazreti İsa hakem olsun" dedi. II. Gagik, Monomakhos'a "Ermenistan'ın sahibi ve hükümdarı benim. Ben Ermenistan'ı size vermiyorum, çünkü sen beni hilekarlıkla İstanbul'a getirttin" dedi. II. Gagik 1 ay boyunca kararında ısrar etmekle beraber nihayet çaresiz kalıp Ani'yi devretmeye razı oldu⁵¹. İmparator Kontantin Monomakhos, teselli olarak II. Gagik'e magistros unvanı, İstanbul'daki Galane sarayını ve Kapadokya'daki Kharsiana ve Lykandos themalarında bereketli topraklar verdi. Urfalı Mateos özellikle Galon-Bağat'ı ve Bizu'yu verdiğini zikreder⁵².

Krallığını kaybeden biri için bu itici, zorlayıcı telafiler kendi kişisel ve millî hakimiyetine üste gelmektedir. Evet şimdi Ermeniler ve kralları için imparatorun emredici zamanı başlamıştır. Kral bu basit telafileri elbette ki kendi içinde kabullenememiştir. O, imparatorun sunduğu biçimiyle zamanın sonlu diyalektiğine oldukça yaklaşmıştır. Bu zaman, Ermeni tarihsel gerçeğinin kendine özgü bir boyutudur. Tekrar söylemek gerekir ki, Ermeni tarihinde bu kesit, İmparator Konstantin Monomakhos'la Kral Gagik'in oynadıkları bu çevik oyuna kendini çok kolay teslim etmiştir.

Urfalı Mateos, "İmparator, Gagik'in Ani'ye dönmesine bir daha asla izin vermedi. O, böylelikle evini barkını Romalıların memleketine naklettirdi. Ermeni kralı, merhametsiz ve kötü Grek milletinin içinde bir garip gibi dolaşıyordu. Gagik, gittiği her yerde Grekleri her surette terzil ediyordu, çünkü onların önünde bir kral azameti ile hareket ediyordu. Fakat o, bununla beraber dinsiz ve mutezil Grek milleti tarafından hilekârlıkla gasp edilmiş olan tahtı için daima matem içinde bulunuyordu." diyerek bu olayı sonuca bağlamıştır.

Şüphesiz bu durum Ermeniler açısından bir alt üst oluş yaratacaktır. Her halükarda Ermeni prenslerinin ve bir kısım halkın onlarla birlikte Kapadokya'ya yönelmesinin Bizans siyaseti açısından yararlı sonuçlar verdiği de söylenemez. Bu prensler Anadolu'ya nakledildikten sonra görünüşte Bizanslı derebeylere benzemiş olsalar da yeni yerleşmiş oldukları bölgelerde dil, kültür ve adetlerini muhafaza etmişlerdir,

bu cümleden olarak Romalılaşacakları yerde gittikleri yerlerin ahalisini Ermenileştirmişlerdir ki, daha sonraki süreçte Kilikya bölgesinde kurulan Ermeni devleti bunun en bariz örneğini teşkil etmiştir. Bizans'ın Ermenileri Anadolu'ya yerleştirmesiyle her şey söylenmiş olmamaktadır.

Anı'nın ilhakından sonra İmparator Konstantin Monomakhos, şehrin idaresi için Gürcü kazalarının Bizanslı dükü olan Mikhael İasites'i görevlendirdi. İasites, desteğine güvendiği Patrik Bedros'u oynadığı rolden dolayı ölçüsüzce şan ve şerefe boğdu ve ülkesinin idaresini onun ellerine bıraktı⁵³.

Bizans ile Ermeniler arasındaki mücadele ve siyasi oyunlara Ermeniler açısından bakınca, doğudaki Ermeni yerleşimlerinde kendi hakimiyetlerinin bitişini noktaladığını görüyoruz. Bu tarihi gelişim neticesinde Ermeni toprakları birkaç yıl sonra Selçukluların idare ve hakimiyetine geçmiştir. Bunun Selçuklu tarihi açısından ifade ettiği anlam Anadolu'nun yeni bir vatan olarak fethedilmesi olmuştur. Nitekim Selçuklular 26 Ağustos 1071'den kısa bir süre sonra Fırat'a kadar bütün Anadolu topraklarını hakimiyetleri altına almışlardır.

SONUÇ

Selçuklu ve Anadolu Türk tarihinin doğru anlaşılmasının, sadece fetihlerden önceki Bizans siyasetinin uygulama alanıyla bağlantılı olacak bir araştırmayla mümkün olabileceği görülmektedir. Demek ki Selçuklu tarihinin tek bir boyuta indirgenmesi, fetih sürecinin zaman açısından doğrusal olan yönlerini ya da bu süreç içindeki siyasal-niteksel farklılıklar ile değişen siyasal kombinezonları gizlemek demektir. Bu tarihsel sürecin kronolojisi, bölgede ve coğrafyada yer alan değişik siyasal hadiselerle düzgün doğrusal orantılıdır. Selçuklu tarihçileri fetih sürecinin kronolojisinde ne kadar izlenimci biçimde olursa olsun, sürecin eski ve yeni aşamalarını, ayrıca bu süreçteki dönüm noktaları olarak görülen anları yani 1047'den önceki ve sonraki yılları fark edebileceklerdir. Ermeni tarihi bakımından nazarı dikkate alınması gereken nokta Bizans politikasının bu bölgedeki savunma oluşumlarını ne dereceye kadar sarstığıdır. Bunun için elimizdeki ölçüt Bizans İmparatorluğu'nun Ermeni bölgelerini ilhak ettikten sonra, ne kadar süre savunma kudretini Selçuklulara karşı muhafaza edebildiğini tesbit edebilmektir. İmparatorluğun bölgede böyle sıkı bir hakimiyet kurup, kuramadığını gösteren hadise Selçuklu fetihleridir.

1021 yılından itibaren Bizans, Ani ve Vaspurakan'daki Ermeni kral-
lıklarının siyasi varlıklarına son vermiş olduğundan Selçuklular bölgeye
geldiklerinde, askeri ve siyasi olarak doğrudan Bizanslılar ve Gürcülerle
temas etmişlerdir. Bizans tarafından göçe tabi tutulan Ermeniler böl-
gede azınlık bir halk durumuna getirilmişlerdir. Ermenilerin Gregoryen
kilisesine tabi olmaları dolayısıyla Bizans tarafından en ağır baskı ve
zulümlere uğradıkları Bizzat Ermeni tarihi kaynakları tarafından ifade
edilmektedir. Bölgenin etnik bakımdan kırıma uğratıldığı bu dönemde
Selçuklu fetihleri siyasi istikrarı sağlayıcı bir unsur rolü oynamıştır. Bu
husus eski Türk devletlerindeki “dünyada adalet ve nizâm-ı alemi tesis
etme” ülküsünün tatbikatının bir gereği olmuştur. Selçukluların bu böl-
geyi fetihleri esnasında Ermenilerle doğrudan bir temas ve savaşları
olmamıştır. Ayrıca bölgedeki Bizans, Ermeni ve Gürcüler arasındaki
mücadeleler de Selçuklu fetihlerini kolaylaştırmıştır.